

SEPTEMPUNCTATA

Tanulmányok
Petrőczy Éva
hatvanadik születésnapjára

Szerkesztette
PÉNZES TIBORC SZABOLCS

rec.iti
Budapest • 2011

A borítón látható kép a www.wordle.net segítségével készült.

© Szerzők, 2011.

Kiadja a *rec.iti*, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Apró madár hálóban?

A *Balassa-kódex* első Rimay-verséről

Ez a jubiláns természetéhez és az alkalomhoz illően vidámnak szánt vázlat a „*Szólítván nevemen...*” kezdetű, a *Balassa-kódex*-ben elsőként olvasható Rimay-vers értelmezéséhez ad néhány szempontot, különös tekintettel az elháríthatatlan, finom asszonyi praktikák retorikájára.¹

Versírás-eszményét Rimay a Balassi Bálintra írt dicsőítő költeményében, *elogium*-ában fogalmazta meg. Az „egy ígén többet nyomsz, mint más sok rakás szón” megfogalmazás olyan szerkesztésben valósul meg, amelyben a versbeli kifejezések fontos mögöttes jelentéssel bírnak. Ennek egyik legfontosabb eszköze a vers szövegét átszövő jelentésalakzatok sokasága – mintha a „nyom” szóval Rimay ezt a módszert próbálta volna szemléltetni az *elogium*-ban.² Ezzel összefüggő a tudósan retorizált nyelv, amelyet Rimay az *elogium*-ban és tervezett Balassi-kiadásának előszavában egyaránt a bársonyon látható skárlát szín allegóriájával jelenít meg.³ Az alábbiakban megpróbáljuk a verset ennek a mintának megfelelően olvasni.

A verset legutóbbi, inspiratív értelmezésében Szilasi László a *prosopopoeia*, a megsemmisítés műfajába sorolja.⁴ Nem igen áll távol ettől, de a vershez talán

¹ *Balassa-kódex*, a faksimilét kiad. KŐSZEGHY Péter, az átíratot kiad., jegyz., tan. VADAI István, Bp., Balassi, 1994, 149–150. – Az itt olvashatók java része az ez évi, a szerzők és éles elméjű hallgatók (Etlinger Mihály, Főfai Rita, Halász Kata, Kocsis Viktória, Schelhammer Zsófia, Szabó Nikolett, Szatmári Áron, Varga Réka, Várhelyi Ádám) részvételével folyó Rimay-szeminárium első három alkalmán állt össze. Munkánk része a Rimay kutatására elnyert közös szegedi-pécsi OTKA pályázatnak (T 81563).

² JANKOVITS László, *Az elme éle és bársonya: Adalékok Rimay Balassi-elogiumának értelmezéséhez* = *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., rec.ití, 2010, 344–345.

³ Az előző jegyzetben megadott tanulmány az „elméje bársonján szemlélhet skárlát színt” kifejezés értelmezésekor nem számolt azzal az összefüggéssel, amelyet Rimay-kiadásában Ács Pál feltüntetett: nevezetesen azzal, hogy a tervezett Balassi-kiadás előszavában ugyanerre utal a következő szövegrész: „kinek-kinek (az tudományoknak kiadásából) honjabeli nyelve szólással is úgy ékesedék meg, hogy távol való hertelen tekintéssel is az tudomány szép kamokáinak felemelt virágit veressen láttatnak az tudós szemektől rajta.” RIMAY János *Írásai*, kiad., tan., jegyz. ÁCS Pál, Bp., Balassi, 1992 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 1), 49; A jegyzet 289.; Vö. JANKOVITS, *Az elme éle...*, i. m., 345–347. – A pécsi *Csüörtök este* szemináriumban, 2010. december 2-án tartott előadásában, egy Prágai András-szöveg hely párhuzamából kiindulva az Ácsnál olvasható következtetésre jutott Fazekas Sándor is.

⁴ SZILASI László, *A sas és az apró madarak: Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában*, Bp., Balassi, 2008 (Humanizmus és Reformáció, 30), 171.

közelebbi az *ethopoeia*, adott személy jellemének megmutatása annak beszélgetése által. Márpedig Venus istenasszony személy, nem is akármilyen:

Venus fajtalan hús, csipkébül tekert gúzs, elméknek bojtortjánja,
Szederj természető, ragadó beszédő bujaságnak oltványa...

– olvashatjuk a mintegy Diana megbízásából írt sorokat a *Balassa-kódex* utolsó előtti szerelmi tárgyú Rimay-versében (*Venus fajtalan hús...*), amelyet érdemes ezután is észben tartanunk.

A most tárgyalandó vers kezdetén egyszerre kifejezetten fenyegető figuraként jelenik meg.

Szólítván nevemen Venus asszony engem, kezdé haraggal szavát:

A pogány – antik istenségek természetesen mindent tudnak az egynapelő emberről, a nevét is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy (az olvasó számára mintegy szándékosan ismeretlenül tartott) nevét is ki méltóztassanak ejteni, ha szólítják.⁵ A megszólított poéta erre érdemesül: nevezetes személy még az istenasszony számára. Ez a nevezetesség azonban veszélyeket is rejt magában. Mitológiai párhuzammal élve, olyan helyzetben van, mint Diana/Artemisz miatt Aphrodité/Venust vétkes fennhézajással, *hiübrisszel* megvető királyfi, Hippolütosz. Nem idegen ez a párhuzam Rimay helyzetétől, gondoljunk csak a már idézett, Venust kárhoztató versre, amelyet annak kolofonja szerint egyenesen Diana utasítására ír a poéta. Ilyen kivételes hübrisz teszi haragossá az istenasszonyt, ezért jelenik meg a nyitó versszakban a *percontatio*, a számonkérő, kutató kérdés:

Csak te vagy-é, úgymond, oly eszes vagy bolond, hogy én hatalmam javát
Kis szóddal sem kéred, sőt ottan kerőled szerelem tág hálóját?

A létige és a kötőszó *hominimiá*jának olyan kétértelmű használata ez, amelyre a *Balassi-elogium*ban látunk példát:

Vagy Siren, vagy Circe, vagy magyar Amphion

vagy Garaczi Lászlónál:

⁵ Balassi a *Szép magyar comoedia* mintája, Castelletti pásztorjátéka alapján magát is, verseiben megjelenő társait is felruházta költői nevekkal. Ezek a legteljesebben a „*Nyolc ifjú legény...*” kezdetű versben jelennek meg, sorban ekképpen: (1) Credulus, (2) a másik, (3) a harmadik, (4) a negyedik, (5) az ötödik, ki mindegyiknél kisebb, Credulus atyjafia, (6) Aminta, (7) Thyrsis, (8) Montan. Vegyük észre, hogy valamilyen karaktert egyedül az ötödik ifjú kap, Credulus után három számozott legény szerepel, a vers végén pedig három olyan, aki nevét (de nem karakterét) a pásztorjátékból kapta. Micsoda szerencse volna, ha a legkisebb atyafi leírása éppen Rimay Jánosra utalna! Hiszen akkor az istenasszony akár kis Jankónak is szólíthatná a poétát.

Na de most cselekedni kell, nincs középút, vagy: vagy–vagy vagy, vagy: nem vagy vagy–vagy.⁶

Még az sem dönthető el egyértelműen, hogy megengedő vagy kizáró „vagy”-ról van-e szó: a szerelemben – amint Venus asszony előadja – az eszes embernek is vannak lehetőségei, nemcsak a bolondnak. A két sort meghatározó ellentétező szerkesztés inkább az utóbbi mellett szól: kis szóval elérhető, hatalmas, egy istenség birtokában levő javak kerülése okozza a haragot. Mégis, a szerelem nemcsak ellentétekből, hanem a mélyebb értelmű tanítást jelentő paradoxonokból és oximoronokból szőtt frazeológiájában még az is felvethető: eszesnek és bolondnak lenni lehet, hogy ugyanaz. Másképpen: a magát eszesnek gondoló lehet, hogy éppen a legnagyobb bolondságot követi el. Akárhogy is, a további szavak első látásra megnyugtatóan hangzanak. A fenyegető alakzatok, a *licentia*, a *protrope* és társaik nem jelennek meg – a mindentudó istenszszony inkább hízeleg azzal, hogy egy sok mindent tudó ember érveit mondja el:

Jól tudom, mire nézsz, merthogy mért⁷ méreg, méz szerelemben elegyült,
Sok rend nagy kárával, s némely halálával tüzeben nagy kínra fűlt,
Tülem elrémültél, nagy távul keröltél, szíved ellenem meghűlt.

Venus a *praeparatio* vagy az *anticipatio* szónoki eljárásával él: az ellenfél lehetséges érveit saját maga hozza fel jó előre, hogy mindjárt kizárja, megcáfolja azokat. Akárhoa felmondaná a szerelemről szóló, a művelt poéta számára ismert tudomány néhány fontos elemét. A görög *glükéjipikrosz* (keserű) oximoron, a szerelem jelzője a latin hagyományban többféleképpen alakul át: a változatok egyike a *mel* és a *fel*, a méz és az epe (keserűség, méreg) egymás mellé rendelése – ez a kapcsolat Rimay számára jól ismert lehetett. Példaképe, Balassi költészetében jelenik meg, hol Cupido, hol Julia kárhóztatásában – az utóbbi esetben a megfogalmazás is egészen közel áll a Rimayéhoz: „Mint mérget sok mézben, édes beszédedben gonoszt elegyítve adsz”⁸ – kárhóztatja Juliát.⁹

⁶ GARACZI László, *Nincs alvás!*, Bp., Pesti Szalon, 1992, 7.

⁷ A *Balassa-kódex*ben a strófa első sora így szerepel (Vadai István átiratában): „Jól tudom mire néz mert hogj mert méregh méz szerelemben elegiult”. (*Balassa-kódex*, i. m., 149.) A korábbi kiadások merthogymert, alakjaival szemben annyi bizonyosan megengedhető, sőt egyenesen megengedendő, hogy az ékezetlenül írt szavakat „merthogy mért” alakban modernizáljuk, a „mért” esetében „ki-mért”, „kikevert” jelentéssel. Ebben az értelmezésben Venust a szerelem-koktél mixerének sejt-hetjük.

⁸ L. még *Édest keserűvel elegyítő gyermek...*, 3. „Méz közt mérget miért adsz nekem, veszettnek?”. A Rimay-vershagyományban – Pírnát Antal szerint Madách Gáspár tollából – latinul, az *Űr engem sanyaríta...* előtt: „Nulli umquam homini mel sine felle datur”. PIRNÁT Antal, *Rimay János: Az Űr engem sanyaríta = Klaniczay-émlékkönyv: Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi, 1994, 261–265.

⁹ *Én édes szerelmem...*, 8.

A belső szerelmi tűz kínhalálának¹⁰ ugyancsak régi, a latin hagyományra visszavezethető toposzára ugyanebből a Balassi-versből hozhatunk példát:

Vérem hullásával, ha hozzám hajlanál, tündöklő szép gyémántom,
Arra is kész volnék, csak tőled érthetnék, végeznéd el már kínom,
De mind sok írásom, szóm, siralmom, lángom, szolgálatom csak károm.

Az érvelés utolsó része ehhez képest többlet: a leírt folyamat végpontja maga is olyan cselekedet, amely magában rejtheti a veszélyt. Aki meggondolatlanul el akar kerülni egy hibát, ellentétes hibába eshet: „dum vitant stulti vitia, in contraria currunt” – olvashatjuk Horatiusnál.¹¹ A feltétlen hódolat helyett a feltétlen szabadság pedig – magától Venustól halljuk – lehetetlen:

De csak kár, hogy kerülsz, mert azhová terülsz, utánad vigyáztatok...

Arra, hogy miként, ki vagy mi segítségével jelenik meg a vers mitológiájában a vigyázás, hallgassunk egyelőre. Akárhogy is, nem közvetlenül történik: a szerelem hatalmas istenségének szolgái, eszközei vannak mindenütt.

A meggyőzés nem egy „ügyis elkaplak” típusú közvetlen fenyegetéssel folytatódik – ennél jóval kifinomultabb érv következik. A vigyáztatás célja úgymond nem a foglyul ejtés, hanem a kiemelkedő személy mint példa, mondhatni, trófea megmutatása:

S rajtad mutatom meg, hogy nem mind kenyereg,¹² kit szerelemmel gyújtok,
Okost, hívet, tisztát, ki szóznak jó helt ád, igen kímélve sújtok.

Ha a retorikai érveket tekintjük, a *ratio faciendi* változatlanul a rossz eseménnyel kapcsolatos, azzal a különbséggel, hogy Venus ahhoz képest, amit számára eddig az *evitatio*, az elkerülés törekvése volt, ajánlatában mint *imminutio*, a csapás enyhítése lehet.

A példaszerű erények felsorolásában mintha annak igazolását látnánk, amit Szilási a versbeli Venusszal és Pallasszal kapcsolatban állít: „Venus... némi-képp maga is Pallas-szerű: a szemek és a szív gyújtó hatását radikális ellentéteik:

¹⁰ René PICHON, *De sermone amatorio apud Latinos elegiarum scriptores*, Paris, Hachette, 1902, 281. (*torqueri*); 301. (*urere*).

¹¹ „Míg a hibát balgán kerülik, túlesnek a nyergen” *Szatirák*, 1, 2, 24, HORVÁTH István Károly fordítása.

¹² Vadai István a következőképpen értelmezi a kifejezést: „*ki miregből* javítva, emiatt a két szó egybeíródott”. (*Balassa-kódex*, i. m., 149, 2. jegyzet.) A szövegben ugyanakkor – ha jól olvassuk – igények kéne következnie: kenierég (könyörög)? Esetleg, egy korai változatban: kesereg? A most kézen forgó olvasatok a kín és a méreg között fokozatbéli különbséget sugallhatnak. A kódexben sorakozó betűk „kenierég” szót adnak. Ez azt jelentheti, hogy nem mindenki fohászodik állapota megjavításáért, aki a szerelem kínját érzi, s a versbeli megszólított épp ilyen, kevésbé megalázott szerelmes lehet Venus jóvoltából.

hívség, bölcs ész és okos ítélet ellensúlyozzák. A Lidia-kivonat elkészültét megelőzte a hagyományosan (Balassinál is) ellentétes figurák, Venus és Pallas összeolvadása.”¹³ Vajon tényleg megtörtént-e ez az összeolvadás? Mivel tanulmányunkban Venus érvelése mentén haladunk előre, fogadjuk el azzal a kitétellel, hogy az okosság, hívség és tisztaság erényeinek későbbi megjelenéseit is figyelemmel kell kísérnünk.

A szerelem mint háló metaforája az első versszakban is megjelenik. Ott a tág jelzőt kapja: nem tudni, hogy ez a nagylyukú, laza szövegre vagy a nagy terjedelemre utal-e. A negyedik versszakban részletesebb meghatározást kap:

Minek rossznak való az szerelem-háló felterített kötele?
Ésszel, okossággal, vidám józansággal szükség, hogy legyen tele,
Az, aki kívánja, hogy búal ne hánnya,¹⁴ s legyen áltmenetele. Etc.¹⁵

A felterített háló a vadász, madarász hálója, amelyet a föld fölött függőlegesen vagy a magasban vízszintesen kiterít, s amelyben a felriasztott, arra járó vad vagy madár fennakad. Emellett a költészetben jól ismert szerelmi metafora: a „retia amoris”, a szerelem hálója – Rimay számára talán a legközelebbi forrás a másutt is felhasznált páros Ovidius-munka, *A szerelem művészete* (1, 45; 1, 263) és *A szerelem orvosságai* (2, 516).¹⁶ Különösen érdekes, Rimay már említett, szójátékokkal többletjelentést adó verstechnikájára jellemző a korábbi „ahová terülsz” és a „felterített” ige szójátéka: mintha a poétát mindenütt ez a háló fogadná útjában. A vers fiktív színtere olyan erdő, amelyben a poétát mint valami erdei vadat az uralkodó szolgálói és eszközei veszik körül. Erre a helyzetre utalhat Venus beszédében a „vigyáztatok” ige. Kik lennének a vigyázók? Nem tudni pontosan: nem jelenik meg például említésben sem az istenasszony nyilazó fiacskája, Amor/Cupido. Talán az ő nyilai nem lettek volna elegendők?

A korábbiakban megjelenő jó tulajdonságok (okosság, hívség, tisztaság) itt kiegészülnek az „ésszel, okossággal, vidám józansággal”. Az ész mint tiszta intellektus és a gyakorlati okosság valamivel több, mint a korábban hallható „okos” jelző, a „vidám józanság” talán a Senecánál olvasható „tristis sobrietas” (keserves józanság) ellentéte, olyan lélekjelenlét, amelyet nem zavar meg a keserűség bizonytalansága.¹⁷ Ehhez társul a hívség és a tisztaság erénye, ezzel lehet a

¹³ SZILASI, *i. m.*, 171.

¹⁴ Ács Pál kiadásában a „bányja” áll. RIMAY, *Írásai, i. m.*, 57. – A javítás a *Balassa-kódex* negyedik Rimay-versének kezdetén található „búal bánkodom” kifejezés párhuzama alapján helyesnek tűnhet, ám ide valószínűleg a kódexben olvasható alak illik, ugyanis a hálóban búsan hánykolódó zsákmányról van szó.

¹⁵ Az „etc.” jelölés a *Balassa-kódex*ben általában a szövegek vagy oldalak végén áll. Lehet, hogy a kódex másolta szövegben az „etc.” szó után oldalhatár volt.

¹⁶ A *retia* előfordulásairól: PICHON, *i. m.*, 253.

¹⁷ Figyelemre méltó, hogy szerelmi háló hasonlóképpen fordul elő gróf Balassa Bálint önéletrajzi drámájában: „Mert szerelem oly háló / Hogy ura sok sziveknek / De nem bolondnak való / Sem

szerellem veszedelmeit kikerülni. Erre a lehetőségre készíti fel a poétát a következő strófában megjelenő másik istenasszony, Pallas, az erényes tudományok adományozója:

Mint látom peniglen, téged Pallas rígen ehhez hozzákészített,
Minden tudománnyal, ki becsületet vall, bűven felékesített,
Hogy engem is esmérj, és udvarodban élj, termettel is szépített.

A modern kiadások Varjas Béla kódexátírata óta az utolsó sorban található szót „udvaromban”-ra javítják.¹⁸ Ez azonban korántsem bizonyos. Az „udvarodban” nem feltétlenül jelent saját udvart, jelenthet egy udvarhoz tartozást is, egyszerűen azt, hogy valaki udvari emberként megállja a helyét. A javítás másfelől túlságosan egyszerűvé teszi az istenasszony érvelését: Venus ismerete és az udvarában élés, ez mintha túlságosan hamar következne egymásra. Ez a javítás megkönnyíti, de lehet, hogy egyben tévútra is vezet az értelmezést, amely szerint Venus és Pallas karaktere összeolvad a szövegben. Érdeemes még egyszer hangsúlyozni: Venus azt állítja, hogy Pallas becsületet valló tudománya a háló elkerülésére készít fel. Emellett, és nem ezzel szoros összefüggésben áll az, hogy Pallas termettel szépíti a poétát.

Képes-e erre Pallas? Egy fontos szerző igen fontos helyén olvasunk erre példát. Homérosz *Odüsszeiá*jának hatodik részéről van szó, amelyben a phaiákok szigetén partra szálló Odüsszeuszt ékíti fel pártfogója:

És miután mindent lemosott már, megkenekedve
vette föl azt a ruhát, mit a szép hajadon neki küldött;
ekkor Athénaie, a hatalmas Zeusz atya lánya,
szemre nagyobbá tette, erősebbé, s a fejére
göndör fürtöket is, mint jácint-szirmokat, öntött.
Mint amidőn aranyat körülönt az ezüstre egy ember,
művész, kit tanított Héphaisztosz s Pallasz Athéné
minden mesterségre, s ezért kezeműve nagyon szép,
így öntötte a bájt vállára, fejére az úrnő.
Félrevonult Odüsszeusz s odaült permére a partnak,
szépségtől, bájtól ragyogón; bámult a királylány.¹⁹

változó szíveknek [sic! híveknek?], 467–470. sor = VARGA Imre, *Gróf Balassa Bálint magyar nyelvű önéletrajz-drámája 1643-ból*, ItK, 1979, 443.

¹⁸ *Balassa-kódex*, kiad., jegyz., tan. VARJAS Béla, Bp., MTA, 1944, 141, 7. jegyzet.

¹⁹ 224-237. sor, DEVECSERI Gábor fordításában. A rész értelmezése: Nagy Szent BASZILEIOSZ, *Buzdítás az ifjakhoz: Hogyan olvashatják haszonnal a pogány műveket?*, 5, 18–20, ford. NÁDASY Alfonz = *A kappadókiai atyák*, szerk. VANYÓ László, Bp., Szent István Társulat, 1983 (Ókeresztény Írók, VI/1), 218.

Rímay korára iskolás tudássá válhatott az a tanítás, amely szerint a költő Odüsszeusz utazásában az anyagi világba vetett lélek helyzetét, Odüsszeusz alakjában az erényeket jeleníti meg, s ennek része a tisztes tudományokat allegorikusan megjelenítő istenasszony pártfogása. Ebben az értelmezésben a testi szépség nem kizárólag a testi vágyakat megjelenítő Venushoz kapcsolódik. Ugyanakkor, vegyük észre az érvelés finom átmenetét, ez az a pont, a testi szépség adománya, amelyen Venus és Pallas osztozhat.

Az is figyelemre méltó, hogy a versben Pallas nem jelenik meg, nem tiltakozhat, bármennyire is indokolt volna ez a korábbi erények ismeretében. Nem kap esélyt arra, hogy elmondja: a poétát nem azért művelte ki, hogy Venust esmérje, vagy akár arra, hogy rámutasson: Venus Pallas szerinti ismerete nemcsak a testi szépségből áll, hanem mindazon tudás elsajátításából, amely szerint Venust kerülni érdemes. A versben Pallas tehát nem jelenik meg – a szerelem istensége távollétében hivatkozik rá ekképp:

Hív szolgálatodért, Mint ő maga is kért, Minden jóvalá látlak,
S reménséged ellen, Nagy anyaikeppen Szép kegyessel megáldlak,
Ollyal, ki képhez S ékes termetéhez Kész érdeműnek látlak.

A poéta nem Venus, hanem Pallas hű szolgálatában szerzett érdemeket – ezért az, hogy Venus rá hivatkozik, hogy szerinte Pallas kéri: a tőle származó, az ő hatalmának körébe tartozó javakkal együtt fogadja el, lássa (szívesen) hű szolgáját a másik istenasszony. Miként történik ez?

Ismét egy finom átmenetről van szó. Korábban nem esett szó arról, hogy a Venus iránt meghűlt szívű Pallas-szolga mikor reménykedett volna az istenasszony áldásában: az elébb leírtak közvetett élmények, mások példái, s mint láttuk, éppen a Venus által mondottak ellen szóló példák. Bizony nem kizárt a hamis hivatkozás a távollévő istenasszony-társra.

Mit érthetünk azon, hogy „anyaikeppen”? Ki anyjáról van itt szó? Aligha a poéta kapja ezt az anyai megtiszteltetést. Mindez a „szép kegyesre” vonatkozik: az istenasszony, akárha lánya volna, úgy áldja meg vele a költőt, bármilyen furcsán hangzik, anyósképpen adja a lányához méltóan szép halandó asszonyt a poétának.

Ismét egy finom változás következik az érvelésben: Venus a „kegyes” külső szépségét emeli ki. Ez a tulajdonság jelent meg a legutoljára a poéta dicséretében, s mintegy khiasztikus szerkesztésben ez a tulajdonság jelenik meg először a „kegyes” leírásában. Ami emellett fontos: ezek olyan javak, amelyeket Venus vitathatatlanul ajándékozhat a halandóknak, annak is, akinek a nevét csak a következő versszakban, a tizenhárom strófás vers középpontjában mondja ki:

Esméred Lidiát, Kiben semmi híját Szépségemnek nem hadtam,
Két forgó szememet, Gyújtó, hív szívemet Ábrázatjában adtam,
Afelett bölcs ésszel, Okos ítélettel S minden javammal láttam.²⁰

„Hogy engem is esmérj” – az ötödik versszakban önmagával kapcsolatban használja ezt az igét az istennő. Az ő ismeretére Pallas készítette fel a költőt. Lidiával kapcsolatban azonban nincs utalás ilyen, mondhatni, előtanulmányokra. Venus nem tesz említést bármiféle vonzódásról sem a poéta és Lidia között. Ha jól látjuk, az eddig szerelemtől mentes ismeretséget éppen ezekben a szavakban próbálja szerelemmé változtatni azzal, hogy felhívja a figyelmet kiemelkedő – éppen hallgatója előbb dicsért erényeihez közeli – tulajdonságaira.²¹

Még egy frázis megismétlődik a versszak végén: a „javával lát”. A korábbiakban inkább a szíveslátás, itt az ellátás értelemben olvashatjuk – ha ugyan nem éppen az az *annominatio* célja, hogy egy kifejezés több, adott helyen mindkét értelemben megjelenjék: „egy igén” ismét „többet nyomjon” a költő.

Melyek ezek a javak? A már ismert szépség mellett a szem, a kívülről is látható benső, a szív később bővebb, olykor több oldalról megfogalmazott, ismétlődő leírást kapnak. Hanem aztán az utolsó sorban található „bölcs ész” és „okos ítélet” hagyományosan nem Venus hatalmából származnak. Lehet, hogy a rábeszélés e pontján a szerelem istennője egyszerűen lop, csal: Pallas tollaival ékeskedik avégett, hogy a meggyőzendő poéta imént dicsért karakteréhez közelítse Lidiát. „Lidia Venus tökéletes kivonata: szépsége és javai maradéktalanul felhalmozódnak, összegződnek benne” – ebben egyetérthetünk Szilasival. Abban viszont eltér a véleményünk, hogy „Venus... Pallas-szerű”.²² Legfeljebb annak tettei magát.

A további leírásban mindenesetre sem a bölcs ész (*ingenium, mens*), sem az okos józanság (*prudentia*) nem jelenik meg. Általában véve Lidia leírásaiban háttérbe kerül az értelmi, előtérbe az érzéki világ. A nyelvnel is jóval inkább meghatározóvá válik a látás – nem abban az értelemben, ahogy a második versszak elején a „Jól tudom, mire nézsz” kifejezésben. Ott értelmes belátásra vagy legalábbis tanult tudásra utal a metafora. A 8–9. versszakban az érzéki tapasztalás válik meghatározóvá:

²⁰ Nehéz elmenni szó nélkül amellett, hogy amikor Balassi – történetesen rabul – kap egy szép szüzet a szóban forgó Venustól, annak jellemzése messze nem illene Rimay Lydiájára: „Az csak vétek benne, hogy ilyen tudatlan; / De medgyek, ha látom, mely igen ártatlan? / Mőd nélkül tekint reám, tréfál minduntalan.” (BALASSI Bálint, *Hetedik, Morgai Kata nevére* 10. versszak.)

²¹ Másutt bővebben kifejtett érvek alapján állíthatjuk, hogy a Rimay első három versében különféle-képpen megjelenő Lydia az *Appendix Vergiliana* című versgyűjtemény egyik versében ilyen néven szereplő, ott mindenkinél tanultabb és szebb (*doctior et formosior*) hölgy figurájára vezethető vissza. JANKOVITS László, *Rimay János: Örülhetne szívem...*, az ItK-ban megjelenés előtt álló tanulmány.

²² SZILASI, *i. m.*, 171.

Szeme hatalmával, ékes, szép voltával ő magáévá tészén,
Felejthetetlenül szívedbe ő beül, s elmédbe zárva léssen,
Csak őtet óhajtod, mert szíved is csak ott Minden örömet véssen.

Nézd meg csak két szemét, mely bű szikrákot vét, méltó gyuladozásra,
De mihelt betegít, megint gyógyít, segít, hord vizet oltásodra,
Hogy szintén el ne fogyj, de neki kedvet hordj, kész ő megtartásodra.

A látás Rimay ismeretei szerint extramisszió: az elme indíttatására a szem-
ből kibocsátott sugár hatására bocsát ki fényt a környezet, akár a szem, amelyre
ez a sugár vetül.²³ Lidia szemének hatalma az, hogy ebben a kapcsolatban olyan
fényt, szikraözönt bocsát ki, amellyel behatol nemcsak a szívbe, hanem az el-
mébe is. A Balassinál a Bebek Judit nevére írt (a *Balassa-kódex*-ben 6.) versben
található folyamat tömörített leírása jelenik meg Venus asszony jövőndölésé-
ben.

A Lidia által ekképp meghódított elme és szív függőségében megjelenített
Lidia leírásában minden megjelenik, amit Venus korábban leír: szépség, hűség,
tisztaság – egyedül a bölcs ész és az okosság hiányzik: erre immár nincs szük-
ség, az elme a szív függőségébe kerül. Amit a Venus–Diana párversben Venus
leírásában olvasunk – „csipkéből tekert gúzs” – itt közvetve, a finom érvelés-
ben jelenik meg. A Venus által elmondott folyamat érvelése körben forog: a
költő által szépített Lydiát szépnek látó költőt a szerelem istennője ezekben a
szavakban mintegy bele próbálja tekerni a szerelem *circulus vitiosus*ának finom
hálójába:

Igaz szeretettel, tökéletességgel foglald te is magadhoz,
S jó szolgálatodért ad ő jó, hasznos bért, csalárdsággal sem kínozz,
Mert áldott szerelme s hozzád való kedve hű leszen s rád bút sem hoz.

Angyali szép képét s csudáló természetét szépítsed verseiddel,
Csak egyedül őtet, ily megékesültet tiszteljed szerelmeddel,
Kíért ő is téged míg él, híven szeret, s holtáig nem felejt el.

Venus prognózisában a folyamat, ha nem is egyenrangú, legalábbis tartós:
az ígért „kegyes” „kedve hű leszen”, s a meglátásakor kialakult függőséget a
számára adott, „hordott” „kedv” végett úgy tartja meg, hogy a szerelmes poéta
boldog legyen – ismét egy *annominatio*, a latin „gratia” kettős (kedv, kegyelem)
jelentésében. A Balassi-versekben leírt, a Balassi-szakirodalomban jól ismert
úrnő-szolga²⁴ viszonyban Lidia szerelme „áldott”, amelyet Venus „áldása” biz-
tosít – ismét egy szó, amely kétszer, ezúttal egymást erősítve megjelenik a szö-
vegben.

²³ Az extramissziós látáselméletéről: JANKOVITS, *Rimay...*, i. m.

²⁴ Erről a legutóbb KISS FARKAS Gábor, *Rab és szolgál = Ghesaurus...*, i. m., 309–315.

A kör forog tovább – szónokilag ezzel magyarázhatjuk, hogy az immár versekkel való megszépítésre méltó Lidia új, még inkább Venusnak megfelelő dicsőítést kap:

Ládd, hogy egyedül ő, kihez minden illő, beszéd, tréfa, éneklés,
Tánc, járás, ugrálás, nézés, vég mosolygás, módjával való lépés,
Hív, buzgó szerelem, s bódog, kinek ebben lehet részesültetés.

Nincs soha oly elme, ki őtet eléggé méltán megdicsírhesse,
S egyszer látott képét, s kire jó szemet vét, soká elfelejthesse,
Én neked ajánlom, azt is igen hágyom, légy holtig szerelmesse.

Az utolsó sorban az eddigiekhez illő ajánlás mellett parancsot, meghagyást is találunk – mintha visszatérne a parancsoló Venus. A meghagyás egyrészt épül az ajánlatra, megfelelő viszont-adományként is érthető: Lidia haláláig nem felejtí el a költőt, az pedig haláláig szerelmes belé. A kettő azonban talán nem ugyanaz, megengedi a szerelemben belehaló költőre még jó sokáig emlékező élő Lidia lehetőségét. Emlékezzünk vissza, a második versszakban kiderült már: a költő tudja, hogy a szerelemben bele lehet halni. Van ebben a prognózisban valami baljós.

Elérte-e szavaival célját az istenasszony, vagy – egyelőre, akár pusztán – megfogalmazta? Érdemes összevetnünk Rimay szövegét azokkal az ismert Balassi-versekkel, amelyekben Cupido megjelenik, és a szerelmes poétához szól. Balassinál minden esetben párbeszédet olvasunk, amelynek a végén a költő kimondottan megfogadja a szerelem kis istenének szavát. Rimaynál a poéta hallgat. Értelmezhetjük mindezt úgy is, hogy szót fogad, de úgy is, hogy – akár egyidejűleg – figyel, mérlegel. Ehhez is hozzákészítette Pallas.